

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 8 (1906)

Artikel: Treis Process dal temp della reformaziun
Autor: Tour, P.
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-882041>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 02.04.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

TREIS PROCESS

DAL TEMPS DELLA REFORMAZIUN

da Dr P. Tuor.

Quei grond moviment religios, il qual ha all'entschatta dil 16 avel tschentaner stremblentau l'entira Europa ha era zun ferm zacudiu las relaziuns economicas e socialas. E buca per nuot, eran gie las ideas ed instituziuns religiosas duront il temps miez aschi profundamein penetradas el maguol della veta publica e populara, che scadina zacudida vid quellas stueva era seresentir sin tuttas outras relaziuns. Per part ei gie il niev moviment directamein naschius e carschius per via de malsauns rapports socials, ils quals ins ha cartiu de saver migliurar cun bandunar las ideas ed isonzas religiosas dils pardavonts, per part ha el silmeins laschau anavos era ina ferma rebattida sil terren social ed economic. Nus vesein perquei era en nies Grischun, co las empremas dietas dellas treis ligias suenter la reforma seoccupavan

quasi pli fetg cun domondas social-economicas che cun la religiun. Ed els archivs de nossas vischnauncas ruaussan in grond diember de pergameinas, las qualas dattan perdetga d'in ferm moviment social destadaus entras la reforma, las qualas rischunan de dispettas e carplinas buca mo per beins ideals, mo anzi era per beins materials, che ein levadas si en nossas tgeuas vals. Treis talas pergameinas hai jeu en senn de presentar cheu als stimai lecturs digl Ischi. Ellas contegnan buca fatgs, che havessan giu grond'impurtonza pella historia de nossa patria, ei gl'ei quei plitost, sco nus savessan numnar, mo « bagatellas historicas »; tuttina vegnan ellas a haver per nus in dubel interess, primo igl interess, cun in qual nus considerein scadin pass della veta culturala d'ina naziun, e secundo gl'interess, che nus debitein a mintga fatg e pertratg, che ha zacu agitau ils cors de noss cars perdavonts. L'emprema de quellas pergameinas rischuna a nus, co plirs purs de Flem levan ca pagar pli in tscheins fava agl uestg de Cuera, la secunda, co quels de Laax han giu da far cun ils artavels dil fundatur della caplutta de S. Giacum per buca saver tener las condiziuns della fundaziun e la tiarza, co quels de Sevigiein

senuspevan de mantener ina mes'alatetg-baselgia e de pagar in tscheins dumiec a quels de Castrisch.

I. — IL PROCESS PIL TSCHEINS FAVA DE FLEM

La reformaziun, annunciada gl'emprem el Grischun tras Gion Comander, Filip Gallici, A. Fabrici ed auters, ei vegnida pli enconischenta era si ella Surselva tras la disputaziun de Glion dils 7 de Schaner 1526. Buca per nuot havevan ils Catholics ditg sedustau de prender part de tala, l'experienza haveva gia abundantamein mussau, che quellas discussiuns publicas nezigiavan zun nuot per reunir las ideas discordontas, per far triumfar la verdat, mintga part bandunava il camp de battaglia segloriond de haver victorisau e pli endirida che mai ellas doctrinas diversontas. Il sulett resultat era ordinariamein, che las novas ideas eran vegnidas enconischentas en contradas, nua che ellas havevan tochen lu buca tschaffau pei, ch'ellas havevan preparau las vias, en biars loghens aviert las portas als perdicants, che suondavan. Aschia eis ei er'iu a Glion. Aunc ozildi ein ins buca vegnius perina, tgi che vevi leu gudignau la victoria, las parts eran pli grit-

tentadas suenter che avon, mo ils reformai havevan contenschiu in intent: de haver propagau l'enconischientscha de lur doctrinas era viasi en nossas vals Sursilvanas. Ed en verdat, quort suenter paran diversas pleivs de haver midau cardientscha, aschia la capitala Glion ed era il cumin de Flem (1). Dus motivs paran a mi de haver cooperau zun fetg pell'introducziun della reforma a Flem. Sco el vischinont cumin dils Libers la familia dils de Ioch ne Iochberg, la quala possedeve da gliez temps ils biars (2) mistrals ed il plevon della pleiv, ha tras sia gronda influenza fermau tuttas portas alla nova

(1) El decuors de mia lavur sundel jeu vegnius tiella perschuasiun, che la reformaziun eri gia *avon* la disputaziun de Glion era rasada ora denter il *pievel cumin* en Surselva mira pag. 113, rem. (2).

Quella disputaziun vegn denton a ver cooperau a render pli generalmein enconiscentas las novas ideas ed a gudignar las vischnauncas *sco talas* per quellas.

(2) Mira il regist en Mone, Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins, 20 Bd, V. 2. Heft, pag. 167, n. 39, tenor il qual il plevon de Laax Andreas vom Ioch empermetta de buca resignar, midar ne barattar parvenda senza lubientscha dil collatur gl'avat Theodul de S. Glezi a Cuera (31 de Iuli 1525, la pleiv ei vegnida erigida 5 dis avon.) Daven dils 1527 eran plirs decennis tuts mistrals de Laax ord la famiglia Iochberg.

propaganda (1), aschia ha a Flem la dominonta slatteina dils de Paul ne Capaul retschiert ils perdicants cun bratscha aviarta e menau tier ad els lur convischins. Plinavon vegneva Flem a haver ina speciala aversiun encunter certas relaziuns social-economicas, che pendevan da glez temps vid las veglias instituziuns religiusas e che pon haver plantau cheu sco en auters loghens la malaveglia era silla veglia doctrina. La pleiv de Flem cun sia baselgia parochiala e las capluttas de S. Martin, S. Simplici, S. Lisabet e S. Placi steva sut la collatura della claustra de Faveras, alla quala ella debitava era la dieschma pintga e gronda. Che quellas squitschavan zun grev, vesein nus ordaquei che la vischnaunca de Flem ha anno 1526 stuiu pagar buca meins che 1401 florin rhenan (*rheinische* Gulden (2) « renschs » el senn

(1) Interessant ei in artechel dils « Dorfrechte » della vischnaunca de Laax ord ils onns 1645, probablamein nuot auter che ina renovaziun d'in statut pli vegl : « Kein Laxser soll under den Evangelischen nit wohnen oder dinen, wer ubertritt soll exemplarisch abgestraft werden, es seye dan das er mit sonderbahrer erlaubniss hatte. »

(2) Quei fuss quintau entuorn e taxau suenter la valetta de noss daners circa 30 000 *francs*. (Mira la lavur de Planta sur vegls daners el lahresbericht der hist. antiq. Gesellschaft, 1886.)

original dil plaid) per secumprar libers de quella.

Ultra de quei schischevan sin bia funs de Flem rentas e tscheins en favur de quella claustra, plirs habitonts appartenevan tier ella sco glieut della casa de Diu. Tut quels dretgs restonts ha pér gl'avat Heinric vendiu al cumin ils 16 de mars 1574 per la summa de melli renschs de Cuera (pergameina egl archiv de Flem.) 1528 sil pli tard eran Flem cun ses uclauns gia vegni da priedi. Da quei dat a nus perdetga la nov'organisaziun della pleiv, sco ell'ei contenida en in document dils 29 de settember 1528 (egl archiv de Flem.) Sco quel di a nus ha la vischnaunca vendiu ils beins schischents della pervenda per pagar giu la dieschma de Faveras, ha plinavon dedicau da cheudenvi las entradas dellas messas fundadas e la rendita dils beins comunals schai vi per tscheins per salarisar lur plevon. Aschi lunsch sco quellas resurzas, taxadas sin 50 1/4 rensch (*rhein.* Gulden) tunschevan buca leutier, saveva la vischnaunca aunc fixar ina taglia silla rauba, mo buca suenter tgaus « damit der arm man nit wytter beschwert wert. »

Il predicatur dil plaid de Diu duei vegnir tschentaus en e mez giu dalla pleiv en libra vota-

ziun (1). Sch'in plevon violescha la honur conjugala d'in vischin e la caussa vegness publicamein enconischenta saveva quel da sesez ano tut persuls scatschar daven il plevon, senza che la vischnaunca astgassi quei impedir.

Sco els auters cumins sursilvans aschia possedeva igl uestg de Cuera era a Flem debia funs, tscheins e dretgs. Quels funs vegnevan dagl uestg ordinariamein schai vi per tscheins ad ina ne l'otra persuna e quei de maniera, che els mavan senz'uter vi sin ils descendents masculins de quella e restavan aschi ditg ella familia, sco tals existevan ed il tscheins vegneva promptamein pagaus. Ei era quei il schinumnu zinslehen ne feodum censuale, feod de tscheins, sco nus lein numnar per romontsch. Cunquei ch'ei era da quels temps ina gronda scartezia de daners vegneva il tscheins generalme in stabilius en in cert quantum fix dils products de quels beins p. e. en zacontas curtaunas graun. Quei tscheins, che schischeva sin tals funs, vegneva numnaus il

(1) Ei gl'ei quei mo ina applicaziun dils artechels de Glion dils 1526. Cap xi, « und sol auch dar by ein yede gemeind gwalt haben all zit ein pfarrer zu setzen und entsetzen, wan sy gut bedunkt. »

Erblehens zins ne tscheins fier, sco noss vegls schevan (1). Quel era buca identics culla dieschma. Las dieschmas eran contribuziuns, las qualas ils fideivels stuevan dar giud lur funs per il susteniment della baselgia, che schischevan consequentamein era sils funs de liber possess. Ellas consistevan ella dieschavla part della raccolta annuala (2), eran pia variablas, pli aultas da buns, pli bassas da schliats onns. La dieschma, la quala vegneva dada dals garnezis e dal vin, vegneva numnada dieschma gronda, quella dals legums e dalla pumma dieschma pintga.

La dieschma de Flem apparteneva, sco nus havein viu, alla claustra de Faveras. Igl uestg de Cuera possedeveva en quei cumin in diember de tscheins fier, aschia vesein nus ord vegls urbaris, co igl uestg Iohannes (1376-1388) ha schau vi ad in Heinric de Canal 12 frusts er ed in frust prau sin territori de Flem sco feod encunter in tscheins annual de treis quartals fava. Tals feods

(1) Tscheins fier numnav'ins era autras grevezias en daners, che schischevan sin funs e casas, che eran p. e. fatgas si en favor d'ina baselgia, etc.

(2) Ils artechels de Glion dils 1526 han fixau la dieschma gronda sin $\frac{1}{15}$ della raccolta.

possedevan plinavon a Flem el 15 avel tschen-
taner aunc in Martin Faltscher, in Simpleci de
Humeran, in Bon de Fontana, ina Pitgona de
Ruaun. Quels devan tuts sco tscheins agl uestg
onn per onn in cert quantum fava (1).

Cheu ei la reforma vegnida, ha empruau de
sfraccar l'autoritat episcopala, bein enqual po ha-
ver cartiu de cun embratschar la nova doctrina
saver zacuder giud siu dies talas grevezas. Da
quei dat a nus perdetga il process, dal qual nus
lein cheu ruschanar.

Gl'onn 1528 compara avon la dertgira dil cumin
de Flem Risch de Capaul sco ugau incompensau
della casa de Diu de Cuera e fa tras siu mussadur
Mistral Stoffel metter in plogn encunter ils vi-
schins de Flem Gion Tumasch, Paul Gion Gianut,
Gion Cunrau, Clau Steinryser ed auters conar-
tavel. Il plogn scheva, che quels e lur pardavonts
hagien da vegl enneu dau onn per onn sis quar-
tals fava sco tscheins de certas colonias (beins
dai sco feod), mo ussa senuspeschien els de pagar
vinavon. Els seigien denton culponts de contri-
buir tala fava, pertgei che lur pardavonts hagien

(1) Mira Muoth, Aemterbücher des Bisthums Chur.,
p. 160 e ss.

giu dau ella onn per onn duront tschien onns senza sbagli ni protest. Cheuencunter han ils numnai conartavels dau per risposta tras lur mussadur Gion de Capaul: els seigien nuota obligai de pagar quei tscheins, els hagien bein giu dau el duront in cert temps, mo encunter tutta rischun, negin sappi mussar si, danunder che quell'obligaziun duessi derivar. Ils signurs seigien avon onns stai omnipotents e hagien menau en debia culla forza. Plinavon seigien avon cerca in onn tals tscheins vegni dismiss dallas treis ligias. Suenter quella risposta domonda il derschader ils geraus per lur meini e quels han truau, ei deigi vegnir produciu mussaments e perdetgas. Specialmein han ins legiu avon ils urbaris, ils quals sesanflavan giu Cuera e menzionavan divers de quels beins. Suenter haver aunc domondau per cussegl la ligia (rad gehept fur den pundt), ei vegniu decidiu: la part respondentia duei era da cheudenvi dar ils sis quartals fava tscheins, sco lur perdavonts havevan vidavon adina fatg.

Ei gl'ei interessant ded intercurrir pli exactamein las raschuns, sillas qualas las duas parts han fundau lur pretensiuns ed ils motivs, che han decidiu la sura sentenza. Il plonschadur sere-

ferescha sin ils tschien onns, duront ils quals la contrapart hagi contribuü la fava, silla schinum-nada praescriptio immemorialis. Tenor il dretg roman, confirmaus dal dretg canonic e dagl usit tudestg valeva ina relaziun, la quala haveva existiü dapi ch'ins seregorda sco dretg, er'en verdat sco dretg, schegie ch'ins saveva buca danunder ch'ella derivava. Quei era cheu il cass tier nies tscheins fava. Ei para, che era ils urbaris digl uestg devan negin sclariment, co e cum quei tscheins seigi naschius, mo els numnavan denter las renditas digl uestgiu gia da vegl enneu era quei post fava contestau. Era perdetgas han confirmau, che tal tscheins seigi da lur seregordar adina vegnius daus. Il mussament pella praescriptio immemorialis era pia pretaus. Nus stuein cheu buca sesmervigliar, d'enflar si en nossas alps, las pli fermas dustonzas dil dretg tudestg, l'applicaziun de normas romanas, pertgei che primo tier nies vegl dretg anflein nus, sco jeu hai speronza de saver demussar ina outra gada, en teila tudestga urgiu aunc bein enqual fil roman, e che secundo la baselgia catolica veva l'isonza de sereferir sin il dretg roman.

Tgei dueva la part rispudenta far valer encun-

ter tal argument? Ella saveva en emprema lingia demussar, che quella contribuziun seigi naschida en maniera illegitima, la quala vess excludiu la prescripziun. Daveras ha ella empruau de far quei pretendend, che quei tscheins seigi vegnius dagl uestg imponius culla forza. Mo co mussar si quei? Ella ha plinavon pretendiu, che talas contribuziuns seigien legalmein dismissas avon cerca in'on tras las treis ligias. Ei glei cheu manigiau ils artechels tschentai si a Glion ils 24 de zercladur 1526. Il process numna a nus buca igl artechel special, sil qual la part rispudenta sefundava, e nus anflein ell'entira lescha negin tschentament, che susteness zaco siu pareri. Sche nus lein buca supponer, che ella enconischeva nuot dil tut ils artechels citai, stuein nus tenor miu manigiar acceptar, ch'ei seigi stau la sisavla determinaziun de quella lescha, che seigi stada la caschun d'ina tala malintelgientscha. Art. 6 secloma, ch'ins duei buca pli esser obligaus de pagar la dieschma pintga, nunche sch'ella fuss cumprada. Sch'ils purs de Flem e lur mussadur vessan scumbigliau lur contribuziun cun ina dieschma? Lura capessan nus, co ei savevan pretender, quella seigi dallas ligias dismissa. Cheuencunter sto ei

buca esser stau grev da demussar, ch'ei setractschi cheu d'in « Erblehenszins, » tscheins d'in feod, dals quals gl'artechel 3 di, ch'el stoppi vengnir daus tenor la brev dil feod, aschi ditg sco il dretg signur feudal e ses artavels traigien sez il tscheins. Per haver aunc ina competente declaraziun dil text ha la dertgira dumondau per cussegl la ligia. Ei gl'ei buca de sesmervigliar, che la decisiun ha confirmau ils dretgs digl uestg, schegie che specialmein la dertgira de Flem era zun pauc prid'en per el. Ei setractava gie da dretgs privats bein acquistai, dals quals noss perdavonts sez els pli trubistgai temps de carplinas e pissiuns han adina giu grond respect. Ils dretgs ecclesiastics e publics digl uestgiu han els el temps della reforma buca schenigliau, ils dretgs privats han els en general manteniu e protegiu culla medema exactadat, sco ils dretgs de mintga convischin. Gl'onn 1533, ils 25 de Matg vesein nus ch'igl uestgiu ha vendiu als migiurs (Meyer) de Flem 14 quartals tscheins fava, ch'els havevan da dar giud lur beins, per 79 renschs e 20 crizers. Pusseivel che era ils suranumnai tscheins udevan denter quels.

II. — IL PROCESS PERVIA DELLA CAPLUTTA
DE S. GIACUM A LAAX

Spella veglia strada imperiala, la quala menava entruras tras Sagogn si a Laax, orasum igl ur della ruina, sesanfla aunc ozildi la caplutta de S. Giacum. Sco affon hai jeu udiu a ruschanar sur de quella differentas detgas, enqualin leva saver, che quella seigi pli veglia che la baselgia parochiala, avon che quella eri baghigiada mavien quels de Laax leugiu a messa (1), auters cartevan, ch'ei seigi temps de notg giu leu buca legher, ins hagi leu savens viu sperts e striegn, e nus pigns buobs fissan per bia buc i leu sperasvi da notg persuls e sez il di buca senza far la s. crusch.

En il vegl ed interessant archiv della vischnaunca de Laax hai jeu ligiu ina pergameina la quala rischuna a nus, co quella caplutta seigi vegnida fundada e co ei seigi suenter la reforma levau si ina dispetta pervia de quella fundaziun e co quella seigi vegnida sliigiada. E suenter

(1) La caplutta de S. Giacum ei en verdat pli veglia che gl'*actual* baghetg della baselgia parochiala (erigida 1675-78.) Mo sil plaz, nua che quella stat, s'alzava gia dapi bia tschentaners enneu la veglia baselgia.

haver legiu quei vegnin nus forsa a capir, danunder las duas numnadas detgas han priu lur origin.

Entuorn ils onns 1500 compara avon ils vischins de Laax in Gion Clau Pitschen, il qual vegneva probablamein si da Vaz-su, ed offniescha a quels, Dieus hagi inspirau el de baghigiar ina caplutta en honor de Diu e digl apiestel S. Giacum ed el supplicheschi per quei els de dar ad el in sulom. Ils vischins ein stai bein cuntents de dar agli quei sulom ed els han giavischau, ch'el baghegi sia caplutta si sur il vitg denter las duas vias (quei ei quella che va a Flem e quella de Falera). Quei ha Gion Clau buca voliu, sunder el ha baghigliau ella giu sut la vischnaunca orasum la ruina ed el ha dotau ella cun de tuttas sorts ornats, sontgas hartas, calisch, paramenta da messa, ina cazola ed in zenn. In temps ora ha el sez administrau e providiu la caplutta, (probabel sco eremit ne « Waldbruder ».) S'approximont el alla mort eis el lu danovamein comparius avon ils vischins e ha detg ad els: cunquei ch'el hagi negins descendents temi el, che ses artavels vegnien suenter sia mort buca a mantener e proveder sco gl'auda il santuari. A Laax hagi el mo ina cuserina

— la quala seigi meridada cun in um reh — ei gl'era, sco ins vesa pli tard in Coray — e quels hagiens da far avunda cul lur — tschels artavels seigien a Vaz-su e memia da lunsch. Perquei lessi el surdar la caplutta als vischins e far en lur favur ina fundaziun. Quella seclamava : 1° che Gion Paul detti als vischins 12 renschs tscheins annual ed in frust er ed in cuolm, ch'ei deigien metter u tiella parvenda ne calustria, 2° persuenter dueien quels de Laax, cura ch'ei hagian prer, far mintga meins ina messa ella caplutta ed envidar si l'ampla mintga sonda e vigielgia e publicar il num dil fundatur aunc in temps suenter sia mort. Aschi lunsch concordan el process las exposiziuns dellas duas parts. La part rispudenta q. e. ils vischins de Laax mettan aunc vitier : Quellas condiziuns hagian ei exactamein adimpliu entochen el temps, cu che la nova cardientscha seigi levada si. Lu seigi buca stau pli pusseivel de mantener ni porta ni siara ni clavs ni tetg ni zenn ni ornats della caplutta. Ei seigien stai sfurzai de radunar ils artavels de Gion Clau permiert e siu quinau (Gegenschwager) Schuoler de Vaz-su, il qual seigi vegnius termess el num dils auters ord quei liug, ed ei hagian perinamein contractau sco suonda :

Ils vischins han restituiu als numnai artavels la rendita de sis renschs tscheins, persunter han quels cediù il zenn, maletgs, paramenta e tuts ornats de menar si Laax e tschentar ella baselgia parochiala. En quella dueien da cheudenvi vegnir tenidas las condiziuns della fundaziun. Ed aschia seigi d'aveintau, il zenn seigi aunc ozildi si ed ella tuor ed ils sis renschs tscheins annual prenda, sco gl'urbani mussi ora, il prer onn per onn en, ils beins seigien dai alla calustria.

Igl onn 1555 vesein nus, co ils conartavels Plasch de Vaz-su, Geli; Gion Caduff e Gudegn, feagl de Mistral Gion Coray per miert mettan plogn tras lur mussadur Mistral Gion Wiezel de Riein encunter il cuitg ed ils vischins de Laax avon la dertgira dil cumin de Glion e la Foppa. Ei gl'ei remarcabel, che quella truescha buca mo en num dil cumin, sco schiglioc usitau, sunder era sin comond e giavisch dil landrechter e della Liguria. Pertgei quei? Ord il proxim process, ch'jeu vegn ad exponer cheu suenter, seresultescha ei, che en quei cass seigi la competenza della dertgira de Glion e la Foppa stada contestada. Ils vischins de Laax eran numnadamein dal meini, encunter lur vischinadi sco era encunter Sevigiein sappi mo

vegnir tgisau avon la dertgira dils Libers. Perquei ei vegniu domondau la decisiun della suprema autoritat ella Ligia.

Ils plonschadurs exponan, co la caplutta seigi ussa devastada e curdada ensemmen (ödt und zergangen), zenn, ampla, calisch e paramenta pri daven dals vischins, la S. Messa vegni leu mai pli tenuta. Els garegian perquei, ch'ils vischins u tagnien exactamein las condiziuns de quell'ovra pia, u ch'ei dettien anavos ad els, sco proxims artavels, beins e tscheins.

La riposta de quels de Laax havein nus sura udiu.

La dertgira ha truau, suenter haver tedlau las perdetgas, fatg leger il cudisch d'artechels (artichel buech) ed era gl'urbari della pervenda, che il zenn e la cazola audien al plonschadur, ch'ils vischins sappien denton quei cumprar per in adattau prezzi, il rest duei appartenen als vischins aschi ditg, sco ei tagnien quellas condiziuns empermesas en lur rispostas.

Nus lein aunc quortamein delucidar zaconts puncts dil process. Ei constat buca claramain, cura la numnada caplutta ei vegnida baghigiada, mo en scadin cass suenter ils 1480 ed avon la

reforma. Il zenn, dal qual ei glei rischieni sisura, ei restaus el cucler de Laax entochen avon zacons decennis, cura ch'ins ha dau en el per scharcular in niev zenn. Quel purtava, sco jeu hai enflau remarcau sin in feagl pupi, derivonts dal plevon sur Iob († 1888), in premurus scrutatur della historia de nossas pleivs, l'annada 1480. Pli navon era ina cuserina de Gion Clau Petschen, gia tochen quel viveva, meridada cun Mistral Gion Coray, il qual ei staus mistral en uffezi ils 1525, probablamein suenter meridar ed en ina vegliadegna avanzada. Nus sbiglein perquei, tegn jeu buc, sche nus attribuim la fundaziun della caplutta als onns 1500 ne leu entuorn. De remarcar eis ei era, che ella caplutta de S. Clau, la quala sesanfla sur il vitg de Laax, ei mirau en sur la porta ina platta granit cun tiglau en l'inscripziun : Ian von Pitzen 1503. Sche bein quei ei stau nies Gion Clau Pitschen? Lura forsa che il medem ha era baghigiau quella caplutta, e quei zuar suenter quella de S. Giacum, pertgei che ils vischins de Laax havessan schiglioc buca garigiau, cura ch'el ha dumendau dad els il zulom, el duei ereger sia caplutta denter las duas vias, essend che quei fuss stau fetg demaneivel de S. Clau. Pusseivel

eis ei era, che quella platta seigi dal temps, che S. Giacom era en decadenza vegnida leu prida daven e tschentada vid la caplutta de S. Clau, forsa grad cura, che quella ei vegnida construida. En domisdus cass derivass la caplutta de S. Giacom u dals 1503 ne da zaconts onns avon.

Ei interessass nus forsa era da saver, da tgei temps enneu quellas devastaziuns vid la caplutta de S. Giacom tras ils adherents della nova cardientscha derivavan? Per saver constatar quei stuein nus intercurrir, cura quell'amicabla entilgientscha, allegada plinensi, denter ils artavels de Gion Clau Pitschen ed ils vischins de Laax seigi succedida, essend ch'ella ei daventada pervia della nunpusseivladat de mantener pli S. Giacom. En quella entilgientscha era il tscheins annual della fundaziun, che curdava tier alla parvenda, smeaus sin 6 renschs. Nus legin ussa ella brev de dotaziun della pleiv de Laax, ils 22 de Fenadur 1525 (1) denter las entradas della parvenda: « Von St. Iakobs Capell jährlihen *sechs* landtgulden lauth eines brieffs, so darumb aufgericht ist. »

(1) Pergameina dils 22 de Fenadur 1525 egl archiv de Laax.

Pia havein nus cheu in clar mussament, che la reformaziun havevi gia *in bien tont avon* ils 1525, avon la disputaziun e las dietas de Glion (1), mussau si ' influenza ed enflau adherents era denter il pievel cumin si Surselva, che las pissiuns confessionalas eran gia alura leu sedestedadas.

La decisiun ei tenor mia idea stad ' inspirada da quei spert de compromiss e dueivladat, il qual semussa en bunamein tuts noss process dil temps vegl. « Empau per in fa mal a negin. » Ina gronda influenza vegn en scadin cass la sura numnada

(1) Nus sbiglein creig jeu buca, che nus fixein l'entschatta de quels disturbis vid la caplutta per plirs onns avon ils 1525. Quels ston esser savens e duront pli liung temps serepeti, avon ch' ils vischins de Laax hagian sfurzadamein bandunau la caplutta e surdau ella alla ruina. Era vegnan la tractaziuns per quella entilgientscha cun ils artavels dil fundatur a haver cuzzau in ualti liung temps avon che haver menau tier in resultat, essend ch' ina part dils artavels habitavan giu a Vaz-su.

Tals disturbis continuai san buca mo haver derivau da viandonts jasters, sunder mo dalla glieut della contrada e zuar da glieut cumina (buca da perdicants etc.), denter la quala la reforma era pia sil pli tard ils 1523 e 24 schon rasada ora.

Ei gl'ei remarcabel, che la nova doctrina ha aschi spert enflau adherents en noss vitgs, cunzun sch' ins compareglia il temps, ch' ella ha priu il surmaun en auters loghens. (Turitg 1522, Cuera 1523, etc.)

intilgientscha a haver giu. Ei gl'ei zun difficil ded intrar pli profundamein els motivs della sentenzia, essend che talas pergameinas porschan mo zun inexacts ed incomplets protocolls. Forsa ch'ìls gieraus han patertgau aschia: Ils vischins de Laax vulan tener vinavon, ton sco selai, las obligaziuns della fundaziun en lur baselgia parochiala, — ella caplutta de S. Giacum san els quellas buca tenerpia eis ei dueivel, che els retraigien per suenter il tscheins fatgs si, mo il zenn e l'ampla havevan ella caplutta devastada in intent special, ch'ei han pers cun vegnir transportai ella baselgia (1), pia duein quels de Laax cumprar giu els, sch'ei vulan duvrar els per sesez.

Ei resta a mi aunc da rispunder sin la damonda tschendada alla testa de questa lavur, danunder derivavan las duas detgas, ch'existan aunc ussur da quella caplutta? Nies process dat a mia idea ina sufficienta risposta. Quellas attaccas sill'isolada caplutta, las qualas daventavan bein il bia da temps de notg, pon en quels temps superstitius ver rasau ora la cardientscha, ei detti leu

(1) A S. Giacum survevan zenn ed ampla *mo* pigl intent, ch'il fundatur haveva giu, en baselgia *a tuts auters basegns* della pleiv.

spérts e striegn ed il zenn e la paramenta en baselgia, che derivavan dalla caplutta de S. Giacum pon ver menau sil pertratg, lezza seigi stada pli veglia che la baselgia parochiala.

III. — IL PROCESS PELLA MES'ALA-TETG ED
ILS QUARTALS TSCHEINS DUMIEC DELLA BASELGIA
PAROCHIALA DE CASTRISCH

La baselgia de S. Tumasch a Sevigiein era da vegl enneu ina filiala della baselgia de S. Gieri a Castrisch. El temps miez dev'ei gie mo paucas baselgias parochialas, administradas da schinum-nai rectores ecclesiae, sut las qualas il bia roschadas de pleivs filialas cun mintgamai pli u meins gronda independenza sesanflavan.

Quels de Sevigiein, che segloriavan sco gleut libra d'ina distinguida posiziun politica e sociala, paran de haver empruau plaun a plaun era d'acquistar l'independenza ecclesiastica. Da quei dat a nus perdetga ina pergameina dals 1340 (1) (egl archiv de Sevigiein).

(1) La pergameina, ualti grev legibla, para a mi de purtar claramain l'annada 1240. Quei sto denton esser in sbagli, essend che ton il « iudex » Iohannes de Luceria (Hans von Lutzern), sco Herbortus rector ecclesiae in Igels vegnen è

Ils habitonts dil vitg de Sevigiein vevan da far cul rector della farria de Castrisch: « Magistrum Johannem de Luceria iudicem ecclesiae Curiensis » pertgei ch'els pretendevan, che els e la baselgia de Sevigiein appartegnien buca alla baselgia de Castrisch. Il rector della baselgia de Degen Herbortus ha, sco eligiu compromissari, decidiu la dispetta ella moda che suonda: 1° ch'ils de Sevigiein dueien confessar d'esser subdits della baselgia de S. Gieri a Castrisch. 2° ch'ils de Sevigiein dueien las treis fiastas principalas (Nadal, Pascas, Tschuncheismas) tedlar la s. messa ella baselgia parochiala de Castrisch e presentar leu l'unfrenda usitada. Il plevon de Castrisch duei celebrar a Sevigiein ils dis suenter las treis fiastas grondas, plinavon mintga tiarza dumengia duront tut igl onn, la fiasta dell'Annunziasiun de Nossadunna e da Nadal la secunda s. Messa. El ha da visitar Sevigiein in di duront l'jamna, de benedir las candeilas la fiasta della Visitaziun de Maria e las palmas la Dumengia de Palmas. El ha da battegiar a Sevischiglioc numnai entuorn ils 1340. (Aschia ils 1335: master Iohann von Lutzern richter ze Cur, Mohr, Cod. dipl II, n. 247, 1337 magister Iohannes de Luceria iudex eccl. Curiensis (l. c. n. 250), ils 1346 « Herbortus, rector eccl. in Igels » (l. c. n. 209 nota).

giein ils affons de leu, de benedir leu dunnauns, sattrau vegn denton mo a Castrisch.

Aschia ei la baselgia de S. Tumasch stada filiala de Castrisch tochen tiella reformaziun. Ei constat buc exactamein, cura che quell'ei intrada en Castrisch. Ina veglia detga — jeu seregordel buca pli, sch'jeu hai legiu ella en ina veglia scartira ni udiu ord buca dil pievel — rischuna, che il plevon de Castrisch hagi aunc in temps suenter la reforma mintgamai teniu a Castrisch e Sevigiein il survetsch divin, a Castrisch mo il priedi, a Sevigiein era la messa. Ina gada, cura ch'el levi buca pli envidar las candeilas tiella messa — el possi nuota star ora lur fried — hagian quels de Sevigiein catschau el naven. Sevigiein en sia periclitada posiziun denter spir vischnauncas protestantas ha a mia idea d'engraziar il manteniment della veglia cardientscha en emprema lingua all'unium politica cun Laax. Il cumin ei adina seconsideraus sco catolics ed era plitard, cura ch'ins ha buca pudiu impedir, che pliras familias de Sevigiein ein vegnidadas da priedi, han ins tschentau si la lescha, che quellas persunas stoppien engirar avon la dertgira, ch'ellas veglien culs auters libers gidar a defender la religiun catolica.

En consequenza della reformaziun ein las duas pleivs de Castrisch e Sevigiein naturalmein vegnidas spartgidas probablamein buca sin fuorma giudiciala, sunder mo facticamein. Cu quei ei daventau, hai jeu negliu saviu enflar — mo strusch aschi baul, sco quei ch'ins crei, il pli probablamein buca avon la mesadat dil 16^{avel} tschentaner. Quella conclusiun selai trer ord il process, dal qual jeu vi cheu raquintar. El vegn relataus en ina pergameina dils 6 de zercladur 1575, che sesanfla egl archiv de Sevigiein. Nus vesein il numnau di, cura che la dertgira dils Libers era embonida (1) egl usitau liug a Laax dal Mistral Gioachim de Iochberg a comparer avon ella il cuitg de Castrisch Ragett Rig culs vischins de leu Lienhart Balzar e Barnaba de Castelberg e plonscher tras lur musadur Mistral Gion Ragett encunter la vischnauca de Sevigiein. Ei vegn a curdar si a nus, che quella gada vegn in plogn encunter in vischinadi dil cumin de Laax purtaus avon la dertgira dils Libers,

(1) Quei ei la veglia expressiun usitada en romontsch per : « Das Gericht bannen » q. v. d. metter solemnamein la dertgira sut il special schurmetg de Diu e digl imperatur resp. della lescha. (Mira ella Chrestomathia de Decurtins, I. p. 83, 286, 291).

contrariamein al process ual discret dils 1555. Il Mistral Cristoffel de Montalta, che ha copiau entuorn ils 1716 quella pergameina el cudisch de documents de Laax, scriva en ina remarca, el copieschi quella pergameina, pertgei ch'ella demussi, che cura ch'ins hagi de dertgar mo cun *ina* dellas vischnaucas Laax ni Sevigiein stoppi ins tuttina encurrir dretg avon la dertgira dils Libers. En mintga cass vegnan lu ils gieraus ord il vitg processont ad esser vegni remplazai de gieraus ord il vitg nunpartischont.

Il mussadur dil plogn ha detg: quels de Castrisch e Sevigiein seigien stai ina suletta pleiv e quels de Sevigiein erien da vegl enneu obligai de far e mantener la mesadat d'ina ala-tetg baselgia de Castrisch e de pagar a lezza onn per onn dus quartals dumiec. El garegi, ch'els vegnien sfurzai de far quei era dacheudenvi.

Cheu encunter ha il mussadur della risposta Mistral Risch Coray replica en num de Sevigiein: demo ch'ei formeschian ussa buca pli mo ina pleiv seigien ei nuota obligai de far e mantener tetgs-baselgia als plunschadurs. Cul dumiec stett'ei aber aschia. In signur de Sax vevi fatg si 4 quartals dumiec per ina glisch sigl altar de

S. Gieri a Castrisch, dus quartals seigien lu î vi da dar sin Castrisch, dus sin Sevigien. Mo demai che quels de Castrisch hagian negina glisch pli, creigien ei de buca ver da dar pli il dumieci.

Ils gieraus han truau, che quels de Sevigien hagian da contribuir vinavon ils dus quartals dumieci ni 16 bazs ad onn per suenter, — mo il tetg-baselgia drovien ei gidar ni a far ni a mantener.

Era quella decisiun demussa, co il spert de dueivladat, de compromissar regeva en nossa veglia giudicatura. Era cheu eis ei buca lev da representar ils motivs, ils quals han decidiu il truament. Ins vegn forsa a ver patertgau aschia: La baselgia de Castrisch survescha zun nuot pli a quels de Sevigien e quei senza lur cuolpa, per tgei duessan quels mantener a tshels vinavon il tetg-baselgia?

Il tscheins dumieci denton era ina contribuziun, la quala schisheva en scadin cass sin beins, che Sevigiein haveva entamauns. Ei gl'ei pia era dueivel, che Sevigiein porti vinavon quella grevezia. Era vevan ils artechels de Glion ordinau, ch'ils tscheins-baselgia hagian da vegnir pagai

vinavon sco tochen da cheu (1). Nus lein buca intercurrir, co la decisiun fuss curdad'ora tenor las normas dil dretg roman, nus lein plitost admirar il pertratg sempel e practic de noss perdavonts, che enflava adina era ellas pli grevas questions ina sligiazion adattada a nossas relaziuns. Ed ual en quei exista gie il dretg, ch'ei nuot auter ch'igl « ars aequi atque boni, » sco il renomau giurist roman Celsius ha scret, quei ei « igl art ded applicar quei ch'ei bien e dueivel. »

(1) Um der kilchen güoter und zins wil man hie mit nüz beriert noch gemindret haben (Art. iv.).

